

ELISABETH CHRISTIANSSON DRAKE OCH STIG LINDE

Män som vårdar

Manlighet och ambitioner om social förbättring i manlig diakoni i Sverige

Syfte, bakgrund och material

Den diakonskola för män som initierades 1898 i Gävle, från 1905 på Stora Sköndal, var en pionjärutbildning för såväl samhällsvårdande som kyrklig tjänst. För kvinnor etablerades Diakonissanstalten i Stockholm redan 1851 och i Uppsala Samariterhemmet 1882 för utbildning av diakonissor. Diakonin initierades som en del av det växande frivilliga arbetet inom Svenska kyrkan i takt med folkrörelsernas framväxt, till skillnad från det kyrkliga arbete som reglerades i lagstiftningen.¹

Denna artikels syfte är att förstå den nya yrkesroll som den manliga diakonin kom att innebära i Svenska kyrkan och i det svenska samhället. Vilka normer och ideal präglade diakonskolan ideologiskt, teologiskt och socialt? I vilken mening präglades diakonens yrkesroll av föreställningar om manligt genus? Hur utbildades diakonen till uppgiften och samhällspositionen, i diakonutbildningen och dess övningsfält inom diakonanstalten? Studiens huvudsakliga fokus gäller diakonskolans första femtio år, 1898–1948. Tidsperiodens bortre gräns motiveras av omläggningen av diakonskolan 1948 som bland annat innebar att kvinnor och elever som inte avsåg att bli diakoner kunde söka utbildningen. Med begreppet diakoni avses här

den verksamhet som utgått från diakoniinstitutionerna. Resonemang om diakonins och diakonatets natur i systematisk-teologisk betydelse förs inte i denna artikel.

Underlaget i artikeln utgörs av tidigare ej bearbetat arkivmaterial, tidskrifter, samt tidigare forskning. Materialet i Stora Sköndals arkiv har varit en viktig källa till kunskap om hur livet levdes och uppfattades av de verksamma vid Diakonanstalten liksom vad som förväntades av en blivande diakon.²

2 Den manliga diakonin i Sverige är förhållandevis lite beforskad. Göran Gellerstam har i sin avhandling *Från fattigvård till församlingsvård. Utvecklingslinjer inom fattigvård och diakoni i Sverige 1871 – omkring 1895* (1971) belyst hur fattigvården i Gävle organiserades med inspiration från tysk diakoni. Harry Nybergs avhandling *Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande i kyrkokris: en studie i Nils Lövgrens utveckling 1852–1896/98* (1975) är en biografisk skildring över Diakonsällskapetets första ordförande Nils Lövgrens utveckling. Helena Inghammar beskriver i avhandlingen *Från moderhuset till domkyrkan. Upptagning, invigning och vigning av diakoner och diakonissor i Svenska kyrkan 1855–1999* (2006) manliga diakoners vigning. Elisabeth Christiansson Drake belyser i avhandlingen *Kyrklig och social reform: motiveringar till diakoni 1845–1965* (2006) motiveringar till initiering av manlig diakoni. Stig Linde undersöker i artikeln »Institutionaliseringen av en kallelse – framväxten av en yrkeskår» i antologin *Kan barmhärtigheten institutionaliseras?* (2019) utvecklingen av diakonyrket ur ett professionsteoretiskt perspektiv. År 2022 utkom den populärvetenskapliga boken *Stora Sköndal. Arbetet, livet och diakonerna* (2022) av Elisabeth Christiansson Drake och Stig Linde.

1 Se exempelvis Christiansson 2006, s. 114.

DISPOSITION

Inledningsvis redogörs för Svenska Diakonsällskapets bakgrund och historiska rötter liksom för Diakonanstaltens initiering i Gävle. Bland annat ges som bakgrund en övergripande redogörelse för hur sociala förhållanden liksom den lutherska samhällssyn som dominerat det svenska enhetssamhället förändrades under 1800-talet. Dessa förändringar utgör en viktig kontext till förståelse av diakonins etablering. Därefter följer en genusteoretisk diskussion med utgångspunkt i tidigare forskning, följd av de resultat som undersökningen kommer fram till. En redogörelse för inom vilka faktiska yrkesområden och inom vilken typ av institutioner som diakoner verkade i under första hälften av 1900-talet ges. I detta sammanhang beskrivs diakonernas sociala bakgrund och de normer som reglerade det sociala livet vid Diakonanstalten. Analysen, med utgångspunkt i manlighetsforskning, beskriver hur den till synes komplicerade mansrollen inom den manligt vårdande diakonin kan förstås i ett historiskt och genusteoretiskt perspektiv.

Svenska Diakonsällskapet – bakgrund och historiska rötter

HALLEPIETISMEN

Institutionsdiakonins historiska rötter finns i Tyskland i staden Halle vid 1600-talets slut, med grundaren till den social-pedagogiska institutionen *Anstalterna i Halle* med August Hermann Francke (1663–1727) som förgrundsgestalt.³ Vid Anstalterna fanns barnhem och skolor, och där utbildades manliga pedagoger och lärare. Där fanns en medicinsk klinik och ett omfattande bibliotek. I Halle grundades också en teologisk fakultet, där undervisningen skedde utifrån pietistiska ideal om personlig tro och omvändelse. Syftet med den teologiska utbildningen var att motverka vad dess initiativtagare uppfattade som en inom prästerskapet föreliggande andlig utarmning.⁴

Hallepietismen spred sig från Halle till andra länder i norra Europa.⁵ Till Sverige kom den med karolinska krigsfångar och studenter som studerat i Tyskland.⁶

Historikern Richard L. Gawthrop menar att Hallepietismen har fungerat som historisk drivkraft med påverkan långt utöver det religiösa och sociala området. Gawthrop menar att den genom sin aktivism och expansiva karaktär är en betydelsefull komponent i den epok som benämns som »moderniteten».⁷ I linje med detta resonemang argumenterar statsvetaren Marie Demker för att väckelsen med sin individualism, krav på personligt upplevd kristendom och ifrågasättande av den etablerade kyrkoinstitutionen är en orsak bakom den demokratiseringsprocess som Sverige genomgick vid mitten av 1800-talet. Demker fokuserar i första hand på frikyrkorörelsen – men nämner diakoni som ett exempel på ett pietistiskt initiativ med moderna förtecken.⁸

Gawthrop förstår Franckes pedagogiska vision som en vidareutveckling av den metod som 1500-talets reformatorer använde sig av i samband med spridningen av Martin Luthers Lilla katekes. Liksom katekesundervisningen syftade Franckes program till upplysning i en tid som uppfattades som andligt korrupt. En viktig skillnad mellan Francke och de lutherska reformatorerna fanns emellertid i synen på kristendomens framtid. Medan katekesarbetet syftade till att rädda människor från andligt fördärv i en tid som dess förespråkare uppfattade som den yttersta, grundades Franckes projekt på en föreställning om en framtida samhällelig förbättring, inte bara i Halle och Tyskland utan i hela världen. Till skillnad från Martin Luther, hade Francke en positiv inställning till mänsklighetens framtid. Guds rikes utveckling var pågående och redan här på jorden kunde det bli mer närvarande. Visionen om att med pedagogiska och utbildande metoder förbättra samhället spreds av lärare och präster utbildade vid Anstalterna.⁹

5 A.a., s. 150 ff.

6 Demker 2008, s. 6.

7 Gawthrop 1993, s. 284.

8 Demker 2008, s. 5. Se även Christiansson 2006, s. 94.

9 Gawthrop 2019, s. 58 f.

3 Tergel 1973, s. 397, Höök 1966 s. 389 f.

4 Gawthrop 1993, s. 163 ff.

För denna artikel är Gawthrops och Demkers resonemang intressanta eftersom de sätter in diakonin i ett modernitetsperspektiv.

DEN INRE MISSIONEN

I Europa och i Sverige samlades de inomkyrkliga väckelserörelserna vid mitten av 1800-talet under parollen »inre mission». Den inre missionen ville förändra samhället och kyrkan genom individernas omvändelse. Dess portalgestalt Johann Hinrich Wichern (1808–1881), den manliga diakonins grundare, utarbetade ett program för dess spridande, bestående av fyra dimensioner: evangelisation, diakonal hjälp, social och nationell förnyelse av folklivet liksom de troendes allmänna prästadöme.¹⁰ De sociala initiativen som togs inom väckelsen i Sverige vid denna tid syftade i linje med den inre missionens program till samhällsförändring. I den pietistiska tidskriften *Fridsbudbäraren* refereras till August Hermann Francke.¹¹

De diakonala initiativen vid mitten av 1800-talet byggde på väckelsekristen grund och syftade till social förändring och professionalisering av det sociala arbetet. En gemensam nämnare i dessa företag var synen på det icke ändamålsenliga i ett okritiskt allmosegivande.¹² Bildandet av kristliga föreningar och diakonissanstalter föregicks ofta av studiebesök i Tyskland, men även i andra europeiska länder. Inom väckelsen aktiva personer reste till Europa för att få svar på frågor som man urskilt i den nordiska verkligheten. Det som uppfattades som problem i de egna länderna ville man med hjälp av studiebesök hitta användbara lösningsmodeller för.¹³ Två för denna artikel särskilt relevanta exempel på sådana initiativ är etableringen av Diakonissanstalten i Stockholm 1851 och Stockholms Stadsmission 1853.¹⁴

EN FÖRÄNDRAD SYN PÅ KYRKANS ANSVAR FÖR MÄNNISKOR I NÖD

I Sverige sköt industrialiseringen fart mot slutet av 1800-talet. Det förde med sig nya livsformer och ideal. Treståndsläran, formulerad i Hustavlan, som präglade landet sedan reformationen, fick ge vika.

Hustavlan hade funnits återgiven i Luthers Lilla katekes som ingick i psalmboken. På 1820-talet togs katekesen bort från psalmboken och när den 1920 återinfördes var det Hustavlan förutan.¹⁵ Utvecklingen bort från Hustavlans värld skedde emellertid stegvis, med kvardröjande betydelse långt in på 1900-talet.¹⁶ Hustavlans indelning i tre stånd var en maktordning som ansågs given av en god Gud och den medförde ansvar för de underlydandes andliga och lekamliga väl.¹⁷ *Läroståndet* (präster) förvaldade Ord och sakrament. *Överhetsståndet* vakade över kyrkans bevarande, det vill säga Ordets utbredning liksom tukt och ordning. Det tredje ståndet, *Hushållsståndet*, familjen, fungerade som samhällets grund.¹⁸ Hushållsståndets stabilitet uppfattades vara avgörande för statens sammanhållning. Mellan de tre stånden rådde en inbördes dynamik. Läroståndet intog en särskild plats, som garant för människornas frälsning. Överheten var överordnad undersåtarna, men underordnad läroståndet. Överheten hade ansvar för samhällets och kyrkans fortbestånd. Församlingens lärare var överordnade åhörarna. Husfadern i hushållet var således underordnad församlingens lärare och överheten men fungerade i sitt hushåll både som överhet och som lärare för de övriga i hushållet; hustru, barn, andra anhöriga och tjänstefolk. Individens utförde sin kallelse och förelagda uppgifter inom det stånd denne var född i, och undersåtarna, åhörarna och husfolket skulle visa lydnad och hörsamhet.¹⁹

I övergången till ett modernt industrisamhälle förlorade hushållsståndet den avgörande roll som det haft vad gällde ansvarstagande för fattiga och

10 Tergel 1973, s. 446. Järpemo 1977, s. 86.

11 Christiansson 2006, s. 35. *Fridsbudbäraren* 1850 nr 5 s. 39 »Den inre missionen».

12 Sjögren 1999, s. 25.

13 Markkola 1999, s. 173.

14 Christiansson 2006, s. 37.

15 Pleijel 1970 s. 50 f.

16 Maurits 2013, s. 82.

17 Koefoed & Holm 2021, s. 66; s. 153.

18 Pleijel 1970, s. 54 f.

19 Pleijel 1951, s. 20.

behövande. Kyrkohistorikern och religionssociologen Berndt Gustafsson (1920–1975) beskriver hur kyrkans företrädare i den nya tiden hade svårt att hävda sig i diskussionen om detta ansvarsorganisering. Prästerskapet var starkt förankrat i en ideologi som fungerat i jordbrukssamhället, där hushållet hade ansvaret för det sociala omhändertagandet. I diskussionerna om en ny fattigvårds-lagstiftning innebärande ett större statligt ansvar för fattigvården vid mitten av 1800-talet intog prästeståndet en negativ ställning med hänseende till att man i detta såg upplösning av de personliga band som hushållet garanterade.²⁰

Vid slutet av 1800-talet hade utvecklingen dock gått så långt att det knappast var möjligt att uppfatta arbetares och arbetsgivares förhållande till varandra i termer av samhörighet och ömsesidigt ansvarstagande enligt mönstret från Hustavlan. Prästerna var dock inte stillatigande inför de missförhållanden som kapitalism och lönearbete förde med sig. Särskilt kritiserades synen på arbete som en affärsuppögörelse utan medföljande socialt ansvar.²¹ Kyrkan anpassade sig och en delvis, i förhållande till Hustavlan, ny syn på kyrkans ansvar för människor i behov av kroppslig och själslig nöd utvecklades. I den lundensiska teologiska traditionen fanns en positiv inställning till statens ansvar för fattigvården och man ansåg kyrkans och församlingens roll vara att främja kristen livsåskådning inom dess institutioner.²² Johan Christoffer Bring (1829–1898), från år 1862 Diakonissanstaltens direktor, och dennes bror Sven Libert Bring (1826–1905), från år 1886 professor i praktisk teologi i Lund, argumenterade så för ett statligt ansvar för sociallagstiftning – men att den kyrkliga församlingen hade ansvar att gjuta in den frivilliga kärlekens ande i fattigvården. Ett uttryck för detta var också enligt Gustafsson »trevande försök från kyrkans sida att verka för församlingsvård och församlingsdiakoniat». ²³ I betoningen av församlingens sociala kallelse fanns en tydlig förbindelselänk till den äldre synen på kristendomens

betydelse för sammanhållningen i samhället.²⁴ I den gamla samhällsuppfattningen hade allt sin av Gud givna och fastställda plats. Föreställningen om kristen barmhärtighet som ett *tillskott* till en av samhället förvaltd offentlig fattigvård var någonting nytt i förhållande till enhetssamhällets samhällssyn.²⁵

SVENSKA DIAKONSÄLLSKAPET OCH DEN SOCIALA FRÅGAN

Både Erstas föreståndare under åren 1862–1898 Johan Christoffer Bring och Nils Lövgren (1852–1920), kyrkoherde i Gävle och Diakonälsallskapets förste ordförande, strävade efter att integrera diakoniss- och diakonkallet i Svenska kyrkan utifrån synen att kyrkan var en av Gud given samhällsinstitution.²⁶ Detta sker i en tid då kyrkan är ifrågasatt och utsätts för kritik, urbaniseringen förvandlar det sociala landskapet och familjemönster och könsroller är under förvandling. För samhället i stort hade missväxt, industrialisering och brister i fattigvårdens organisering väckt vad som kallats »den sociala frågan», med krav på socialpolitiska reformer.²⁷ I ett socialt, aktivt och utåtriktat arbete skulle kyrkan, menade diakonins företrädare, utifrån sin kristna åskådning, arbeta för den sociala frågans lösning och samtidigt återerövra en hotad samhällsposition. Diakonin uppfattades som ett sätt att bemöta samhällsproblemen och att stärka kyrkan i förhållande till rörelser i tiden som arbetar- och frikyrkorörelsen.²⁸ Den syftade till att tjäna enskilda behovande individer – men i ett samhällsperspektiv skulle den fylla funktionen att stärka det som dess förespråkare uppfattade vara den kristna kärlekens verkningar.

Det fanns mellan diakonins företrädare, liksom hos kyrkliga företrädare i allmänhet, en spänning i förhållande till den framväxande arbetarrörelsen.²⁹ Den antiradikala hållningen inom diakonin var historiskt förankrad. I samband med de revo-

20 Gustafsson 1977, s.12.

21 A.a., s. 52 f.

22 A.a., s. 78.

23 A.a., s. 84

24 A.a., s. 84.

25 A.a., s. 75 f.

26 Christiansson 2006, s. 113.

27 Lundquist 1997, s. 34 f.; Lundgren 2003, s. 11 ff.

28 Linderholm 1914, s. 80.

29 Se exempelvis Holmström 1892, s. 2.

lutioner och spontana folkresningar som ägt rum runt om i Europa 1848–1849 hade makthavare och väckelse gjort gemensam sak inför hotet från de revolutionära tendenserna.³⁰ Den lutherska väckelsens företrädare såg i oroligheterna en upprepning av vad man uppfattade som »gudlöshetens stora manifestation», den franska revolutionen.³¹ Orsaken bakom såväl oroligheter som samhällets problem uppfattades vara brist på sann gudsfruktan.³² Begrepp som folkvilja, frihet, rättvisa, förbättring, bildning etc. var för de aktiva inom den lutherska väckelsen tomma ord.³³ Initiativtagarna till Svenska Diakonsällskapet hade, liksom den lutherska väckelsens pionjärer tidigare under 1800-talet, uppfattningen att botemedlet mot social oro och motsättningar var sann evangelisk kärlek.³⁴ Vid Diakonanstaltens invigning 1898 refererade föreståndaren Herbert Widman till Theodor Fliedner (1800–1854), ett av de största namnen inom tysk diakoni, som vid invigningen 1833 av den manliga diakoninstitutionen Das Rauhes Haus hade enligt Widman lyft fram diakonins kontrarevolutionära roll:

Härmed framlade han [Fliedner] i sitt tal den evangeliska kristenhetens djupa behof av diakonarbetare. Målände skildrade han, huru århundradets jättelika framsteg i industriellt hänseende medfört en jämnlöpande utveckling *nedåt i sedligt* afseende. Nöden i de lägsta folklagren var stor och det jätte farligt i massorna. Den kristliga kärlekens olja måste gjutas över de vilda vågorna.³⁵

Det fanns vid sekelskiftet 1900 en ideologisk spänning också mellan diakonins företrädare och sociala förbättringsinitiativ på liberal grund. Den sociala frågans lösning låg inte i klasskamp men inte heller, menade man, i sociala reformer. Kristet socialt arbete skulle fungera som en övergripande

och samhällsförändrande kraft. Statskyrkan och dess församlingar hade i detta hänseende en plikt att bistå samhället med kristen barmhärtighet.³⁶ Det är samma tankemodell som fanns hos August Hermann Francke liksom de socialt inriktade väckelsekristna pionjärerna ett halvsekel tidigare, men nu i kyrkotrogen klädedräkt.³⁷ Gudstjänstlivet och nådemedlen lyftes fram som garantier för evangelisk kärlek.³⁸ Under de femtio år diakonin funnits i Sverige hade även den kvinnliga diakonin vid sekelskiftet 1900 genomgått en utveckling i kyrklig riktning. Denna utveckling hade en startpunkt med prästen Johan Christoffer Brings tillträde som föreståndare för Diakonissanstalten 1862.³⁹ Den kyrkliga utgångspunkten för den manliga diakonin i Sverige formulerades av initiativtagarna till Svenska Diakonsällskapet, i dess stadgar, på följande sätt:

Sällskapets ändamål är att till svenska kyrkans tjänst för fattigas, sjukas, förkommas eller eljest nödställdas vård och hjälp, fostra och utbilda kristliga män av evangelisk-lutherska bekännelsen.⁴⁰

BEHOV AV ARBETSKRAFT I DEN FRAMVÄXANDE FATTIGVÅRDEN

Den manliga diakonins yrkesroll konstruerades av dess initiativtagare utifrån en analys av arbetsmarknaden. Inom den expanderande fattigvårdens anstalter fanns det befattningar så att diakonerna skulle kunna tjäna sitt uppehälle. Konkret skulle de manliga diakonerna bistå statliga och lokala vårdinrättningar med kristen barmhärtighet. Detta skulle kunna ske genom att ledar- och vårdarplatser vid sådana institutioner innehades av kristna och till uppgiften utbildade personer.⁴¹

30 Järpemo 1977, s. 96.

31 *Fridsbudbäraren* 1848 nr 18 s. 138 »Ett borgerligt samhälle utan Gudsfruktan».

32 *Fridsbudbäraren* 1850 nr 4 s. 32 »Inbjudning».

33 Se t.ex. *Fridsbudbäraren* 1847 nr 2 s. 11 »Kan Vår tids 'filantropi' hjälpa folket» och *Elmblad* 1848 s. 9.

34 Se exempelvis *Elmblad* 1848, *Diakonen* 1897 nr 1 s. 8 »En kristens äkthetstecken», *Christiansson* 2006.

35 *Diakonen* 1898 nr 4, s. 117. »Hälsningstalet av Pastor Widman».

36 *Diakonen* 1901 nr 3, s. 88. »Inledningsföredrag vid Allmänna Lutherska konferensen i Lund den 5 september 1901».

37 *Christiansson* 2006, s. 173.

38 *Christiansson* 2006, s. 129.

39 *Christiansson* 2006, s. 129. För fördjupad kunskap om Johan Christoffer Brings syn på diakoni hänvisas till Gunnell Elmunds bok *Det kvinnliga diakonatet som kall. Johan Christoffer Brings syn på diakonissverksamhetens uppgift och form* (2005).

40 *Diakonen* 1898 nr 1, s. 2. »Förslag till Stadgar för Svenska Diakonsällskapet.»

41 *Diakonen* 1901 nr 3, s. 88. »Inledningsföredrag

Intentionen var också att stärka församlingarnas roll i avhjälpande av mänsklig nöd.⁴² Befattningarna för diakoner i ledande och ansvarsfulla tjänster inom den egentliga församlingens värdar var dock fåtaliga, även om Diakonsällskapet förutspådde att större församlingar skulle kunna visa sig vara i behov av diakoner. Förhållandena krävde en bred strategi:

Genom att åt personer, som vilja ägna sig åt kärleksverksamhet, gifva en särskild fostran för deras kall hoppas vi kunna bereda några yttre villkor för hela verksamhetens ändamålsenligare anordning och mera pedagogiska handhavande.⁴³

I argumentationen för en diakonskolas initiering hänvisades till det positiva som folkskolläroarsseminarier tillfört skolundervisningen liksom lantbruksskolornas bidrag till jordbruket.⁴⁴ Något motsvarande hade inte organiserats för fattigvården. Detta fält var stort. Vid sekelskiftet fanns enligt uppgifter i tidskriften *Diakonen* runt 1800 anstalter. I städerna kunde de ha plats för i medeltal 100 personer, men i de största, såsom i Stockholms allmänna försörjningsinrättning med filial, rymdes runt 1600 personer. Göteborgs anstalt Gibraltar var avsedd för 1200 personer. I dessa anstalter placerades människor, beskrivna enligt dåtidens kategoriseringar, som gamla och orkeslösa, med lyten eller kroniskt sjuka och av lättja eller dryckenskap omhändertagna personer. Till dessa kom föräldralösa och vanvårdade barn.⁴⁵ Därför beskrevs ett syfte med organiseringen av en diakonskola vara att förse fattigvårdens anstalter »som åtaga sig de lidande och elända» med utbildad »dugligt folk», både avseende hjärta

och huvud.⁴⁶ Behovet av diakoner, menade Gästriklands prästsällskap, hade blivit så trängande, så som det formulerades i ett av de första utproppen för »diakonsaken», att uppskov inte fick riskeras.⁴⁷ Även om fattigvårdsanstalterna låg under det borgerliga samfundets ledning, var det en angelägenhet för kyrkan. »Dessa anstalters skyddslingar äro ju i allmänhet hennes medlemmar».⁴⁸

Nya manligheter

»...så att hade jag varit flicka hade jag blifvit diakonissa.»

Den nybildade diakonskolan i Gävle kom att innebära en i det svenska samhället ny väg för män att utbilda sig till ett omvårdande yrke. Citatet ovan från ett ansökningsbrev till Svenska Diakonsällskapet 1899 visar på hur en mindre bemedlad ung man – mer om honom senare i artikeln – när möjligheten att förena tro och yrkesgärning.⁴⁹

Historikern Inger Hammar belyser i sin avhandling *Emancipation och religion – den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900* (1999) den nya, i förhållande till jordbrukssamhällets samhällssyn, uppdelningen av samhället i en offentlig och en privat sfär. Den offentliga sfären utgjorde i hög grad en arena för mannen. Till tiden hörde också en separation mellan sekulärt och andligt, vilket bland annat bidrog till att den lutherska kyrkoinstitutionens position som samhällsfundament försvagades. När kristendomen alltmer förknippades med den privata sfären förde det enligt Hammar med sig att den i högre grad kom att förse med feminina förtecken.⁵⁰ En feminiserad kristendom var ur kyrkans perspektiv inte önskvärd. Flera forskare menar att ett sätt att bemöta marginalisering och feminisering var att konstruera nya

vid Allmänna Lutherska konferensen i Lund den 5 september 1901.»

42 Holmström 1898, s. 523–549; Norberg 1903, s. 23 ff.; Gellerstam 1971, s. 274 ff.

43 *Diakonen* 1898, nr 2, s. 40. »Några ord om Diakonutbildningens uppgift och betydelse.»

44 *Diakonen* 1898 nr 2, s. 40. »Några ord om Diakonutbildningens uppgift och betydelse.»

45 *Diakonen*, 1902 nr 3, s. 88. »Är det att önska att diakonsaken vinner en kraftigare utveckling inom vår kyrka (namligen vår svenska kyrka), och i så fall hvad kan prästerskapet göra för befrämjande därav?».

46 *Diakonen* 1898 nr 2, s. 39. »Några ord om Diakonutbildningens uppgift och betydelse.»

47 *Diakonen* 1898 nr 1, s. 8. »Huru vi vågat.»

48 *Diakonen* 1898 nr 2, s. 39. »Några ord om Diakonutbildningens uppgift och betydelse.»

49 Algot Nylin. Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.

50 Hammar 1999, s. 11 ff.

och alternativa mansroller.⁵¹ Manlig diakoni kan förstås som en sådan strategi.

Kristen manlighet

En utgångspunkt i mansforskningen är att ideologiska föreställningar och historiska processer i hög grad påverkar uppfattningarna om könsidentitet. I forskningen om maskulinitet skärskådas både makt- och klasspositioner.⁵² För att förstå de roller som män ges, och tar, är det meningsfullt att studera hur maskulinitet förändras, vilka idékomplex den är inbäddad i och undersöka bidragande faktorer för detta konstruerande av mansroller. Att maskulinitet kan anta skiljaktiga former gör att flera forskare, bland annat den australiensiske sociologen R.W. Connell, lanserat begreppet multipla maskuliniteter.⁵³ Connell använder begreppet hegemonisk maskulinitet för att beskriva det i en viss tid dominerande mansidealet.⁵⁴ Det har en normativ karaktär som legitimerar mäns överordnade position och därmed kvinnors underordning:

It embodied the currently most honored way of being a man, it required all other men to position themselves in relation to it, and it ideologically legitimated the global subordination of women to men.⁵⁵

Det är det hegemoniska mansidealet som andra förekommande maskuliniteter ställs emot, vilket innebär att det inte bara är kvinnor som är underordnade det, utan också andra grupper av män, andra maskuliniteter.⁵⁶ Det behöver inte, enligt Connell, innebära att de är i opposition till det hegemoniska mansidealet. Alternativa maskuliniteter kan fylla funktionen av att understödja det.

Manlighetsforskningens tydliggörande av att

det är meningsfullt att prata om maskuliniteter i pluralis kan illustreras av historisk forskning om manlighet i kristen kontext i modern tid. Exempel på vad som skulle kunna tolkas som en maskuliniseringsstrategi gällande mäns roller i kyrkliga sammanhang ges av kyrkohistorikern Erik Sidenvall och historikern Anna Prestjan.

Sidenvall belyser maskulinitet i en studie av brittiska missionärer under slutet av 1800-talet.⁵⁷ I en fallstudie visar han på föreställningar om dessa missionärer som »krigare».⁵⁸ Den manskonstruktion som framskyttar i beskrivningen av dessa män relaterar till samtida, framför allt militariserade, manskonstruktioner. I denna »yttre mission» kan skönjas en ansats till vad Sidenvall kallar en »re-maskulinisering av den religiösa diskursen».⁵⁹ Som sådana projekt har även beskrivits upprättandet av soldathem vid landets regementen, liksom den så kallade ungkyrkorörelsen.⁶⁰ I en väckelsekristen anda riktade sig soldatmissionen, i olika lokala former, enbart till män.⁶¹ I Ungkyrkorörelsen finns paralleller till den svenska manliga diakonin, vad gäller tidpunkt för framväxt, övergripande ideologiskt ärende och organisationsform.⁶² Retoriken inom Ungkyrkorörelsen präglades av kamp- och stridsmetaforik. Kyrkohistorikern Gustaf Forssell pekar på hur Manfred Björkquist (1884–1985) indirekt tog avstånd från pacifism.⁶³

Anna Prestjan utforskar i en studie vad som hon kallar »prästmänlighet».⁶⁴ Den handlar om en enskild präst, Erik E:son Hammar (1871–1943) och hans egensinniga karriär som grundare av Flodakolonin för alkoholberoende män, först belägen i Vemdalen i det inre av Jämtland. Dessa män förband sig till minst ett års vistelse vid kolonin.⁶⁵ Studien utforskar manlighetsnormer, både i det att

57 Sidenvall 2003.

58 A.a., s. 136.

59 A.a., s. 132.

60 Maurits 2013, s. 28. För en kritisk diskussion om begreppet re-maskulinisering, se Nykvist 2019, s. 27–28.

61 Malmer 2013.

62 Christiansson och Fransson 2009.

63 Forsell 2024, s. 77.

64 Prestjan, 2008, s. 168.

65 A.a., s. 174.

51 Brown 2009, s.88 f.; Sidenvall 2003. Med konstruktion av manlighet menas i det följande egenskaper och ideal, normer och förhållningssätt som i texter och uttryck av skilda slag associerades med manlighet. (Werner 2014).

52 Connell 1995, s.74 f.; s.80.

53 Connell 1995, s 76. Se även Ekenstam 1998, s. 19.

54 Connell 1995, s.77.

55 Connell & Messerschmidt 2005, s. 832.

56 Connell 1995, s. 78.

de socialt marginaliserade skulle fostras till att bli män som kunde försörja sina familjer och framför allt hur mannen och prästen Hammar gestaltas. »Prästen är den religiöse mannen personifierad», konstaterar Prestjan.⁶⁶ Hon presenterar som en bakgrund minnesteckningar över bortgångna präster i Härnösands stift skrivna 1933 respektive 1950. Här återfinns en rad manlighetsmarkörer; kommentarer om prästens fysik och utseende, uppträdande (»militäriskt»), med intressen som andra män så som jakt och fiske, likaså om prästen var gift.⁶⁷ Till denna bild av en man bland andra män »skulle den gode prästmannen vara varmhjärtad, ödmjuk, enkel och mild, anspråkslös, god kärleksfull och harmonisk...».⁶⁸ Prestjan kommenterar att detta var egenskaper som utgjorde en motbild till sekelskiftets mansideal. Här syns en balansakt mellan sedvanlig manlighet och (andlig) särskildhet vara för handen. En ytterligare manlighetsmarkör var hur det svaghetstecken som tvivel genom en andlig kris innebär framlyfts som en manlig kamp för en särskild manlig tro.⁶⁹ Detta narrativ återfinns i studien om Flodakolonins förestandare Erik E:son Hammar: »Genom troskrisen blev prästen man – *kristen* man – som kunde stå för sin kristenhet».⁷⁰ Kampmotivet återfinns även i kyrkohistorikern Alexander Maurits analys av biskopars – inom den så kallade lundensiska högkyrkligheten – prästvigningstal från slutet av 1800-talet. Han beskriver troskampen som ett »grunddrag» i framställningen av »prästanligheten».⁷¹ En annan viktig egenskap hos prästen beskrivs i samma analys vara trohet, naturligtvis mot Gud, men även mot kyrkan och kyrkans institutionella roll i samhället.⁷²

Kyrkans ställning i samhället var som nämnts vid tiden för Diakonanstaltens initiering, i ett historiskt perspektiv, försvagad. Prestjan ställer den för denna artikel viktiga frågan om kristet socialt

arbete kan ses som en identitetsmarkör, eller till och med som en maskuliniserande strategi? Socialt och filantropiskt arbete har setts som en väg för kvinnor att ta en mer eller mindre offentlig position.⁷³ Maskulinitet i kristen tro kan å sin sida gestaltas i form av social aktivism, »ett aktivt och offensivt förhållningssätt till samhällslivet», i motsats till överksamhet och grubbel.⁷⁴

En annan för slutet av 1800-talet förekommande diskussion var hur *lekmannen* (vår kursivering) skulle kunna ges en plats bredvid prästen, en förstärkning som den kristna församlingen i dess kris beskrevs vara i stort behov av.⁷⁵

SVENSKA DIAKONSÄLLSKAPET – ETT MANLIGT INITIATIV

Grundandet av Svenska Diakonsällskapet föregicks av en flerårig diskussion i prästmöten och andra kyrkliga sammanhang. Flera debattörer förespråkade bildandet av ett diakonat för att bistå prästerna i församlingarnas vardag.⁷⁶ Diskussionen kom dock att i markant hög grad handla om gränsdragningen mellan prästens uppgifter att förvalta ord och sakrament och den tilltänkta diakonens roll. Den manliga diakonin i Tyskland var känd och inspiration hämtades därifrån. I Norge hade Diakonhemmet grundats 1890 med syftet att utbilda män till diakoner.⁷⁷

Rent praktiskt så var det Gästriklands prästsällskap som under ledning av kyrkoherden i Gävle, Nils Lövgren, tog initiativet och sammankallade till ett möte 13–14 april 1898 för behandling »af förslag om stiftande af ett diakonsällskap».⁷⁸ Förslaget antogs. En präst, Herbert Widman (1861–1925), rekryterades som föreståndare och Sällskapet hyrde en egendom i Gävle för att

73 Qvarsell 1991, s. 115 ff.; Hammar 1999, s. 43f.; Kollind 2003, s. 187 ff.

74 Prestjan 2008, s. 183.

75 Norberg 1903, s. 5; s. 22 ff.; Martling 1971, s. 23 ff. En annan utveckling för lekmännens engagemang i och för Svenska kyrkan än den som redogörs för i denna artikel beskrivs av Nykvist 2019 i en avhandling om Svenska kyrkans lekmannaförbund.

76 Arner 1923, s. 218 ff.; Martling 1971, s. 30 ff.

77 Oftestad 2017, s. 297.

78 *Diakonen* nr 1 1898, s. 8. »Huru vi vågat».

66 A.a., s. 168.

67 A.a., s. 169.

68 A.a., s. 170.

69 Tjeder 2008, s. 93 ff.; Prestjan 2008, s. 179.

70 Prestjan 2008, s. 180.

71 Maurits 2013, s. 102.

72 A.a., s. 109.

bedriva diakonskola och vård av människor som drabbats av epilepsi.

Det överordnade målet, kyrklig uppbyggelse genom omsorgsinsatser, krävde såväl kvinnliga som manliga egenskaper. I tidskriften *Diakonen*, Svenska Diakonanstaltens främsta språkrör och officiella organ, klarlades en rollfördelning mellan män och kvinnor i linje med samtidens könsrollsmönster:

I diakonien behöfvas både mannen med sin i allmänhet mera praktiskt styrande och ledande och kvinnan med sin ömt tjänande och moderligt vårdande gåfva.⁷⁹

Manliga egenskaper i diakonins tjänst

Itidskriften *Diakonen*, redogörs för vilka uppgifter som anses lämpade för manliga diakoner. Män beskrevs som lämpliga för arbetsledande roller inom den kommunala fattigvården. Sådana kunde vara föreståndarplatser på de stora arbets- och försörjningsinrättningarna i städerna och på fattigårdar (i förening med jordbruk) på landsbygden. Detsamma gällde för vården av alkoholister, inom fängelser, arbetshem för frigivna manliga fångar, uppfostringsanstalter för vanartiga gossar och arbete bland värnpliktiga, kort sagt arbetsuppgifter som inte ansågs kunna fyllas av kvinnliga krafter.⁸⁰ Till detta kom argumentet att män som själva härrörde från lägre klasser, skulle kunna komma i kontakt med män från arbetarklassen och på detta sätt kunna svara an på den där förekommande kristendomskritiken.⁸¹

När det gäller sjukvård av män, däribland epilepsisjuka, beskrevs kroppsstyrka som en fördel, men utöver ren muskelkraft tänkte man sig även att män ur sedlighetssynvinkel var mer lämpliga att vårda män än kvinnor. Begreppet »sedlighet» återkommer ofta i *Diakonen* och syns ha en bred innebörd. Exempelvis beskrivs, utan närmare precision, hur

manliga diakoner i de framväxande stadsförsamlingarna kunde utöva ett sedlighetsuppbyggande arbete bland män på ett annat sätt än kvinnor.⁸² En rimlig tolkning är att »sedlighet» i detta sammanhang refererar till en av kristna ideal präglad livsföring i bred mening. I det sjukvårdande sammanhanget däremot åsyftas sannolikt mer precist vårdsituationer där kvinnor ansågs vara sexuellt utmanande och/eller sådana situationer där man ville bespara manliga vårdtagare att bli generade.⁸³ I *Diakonen* framförs relativt explicit argumentet att manliga vårdtagare genom manliga diakoner kunde skyddas från sexuella närmanden av sjukvårdande frigjorda kvinnor. I det tryckta föredraget »Diakonsakens utvecklingsmöjligheter i vårt land. Föredrag vid Ärkestiftets prästmöte i Upsala den 6 augusti 1902» hänvisar föredragshållaren (som inte är namngiven) till en tysk bok, *Unter dem Deckmantel der Barmherzigkeit*, i vilken behovet av manliga sjukvårdare beskrivs mot bakgrund av kvinnliga emancipationssträvanden:

Och i Tyskland har på senare tid börjat låta höra sig ett allt högljuddare rop efter manliga sjukvårdare. Detta på grund däraf, att det i sammanhang med emancipationssträfvandet i kvinnosaken blifvit alltmer en modesak äfven bland de bildade unga kvinnorna att blifva sjuksköterskor och det har gått så långt i frihet vid deras sjukvård i förhållande till det andra könet, att åtskilligt passerar, som närmar sig *skandalens* område.⁸⁴

Vidare beskrivs i föredraget att den tyska författaren varnar föräldrar »att släppa till sina döttrar för ett dylikt farligt värf». Dock åsyftas inte diakonissvården, utan den bör, enligt bokens författare, visas all respekt. Föredraget avslutas med bedömningen att de i Tyskland anförda förhållandena äger relevans även i Sverige:

Under sådana förhållanden är det ej alldeles ur vägen att tänka, att, äfven ur denna synpunkt sedt, den manliga sjukvården har en framtid för sig äfven bland oss och att, liksom diakonissaken i sin tid fick verka banbrytande med afseende på den *goda* kvinnliga sjukvården,

79 *Diakonen* 1901 nr 3, s. 92. »Om diakonsakens utveckling.»

80 *Diakonen* 1898 nr 2, s. 39. »Några ord om Diakonutbildningens uppgift och betydelse.»; 1901 nr 3, s. 92. »Om diakonsakens utveckling.»

81 Christiansson 2006, s. 122.

82 *Diakonen* 1899 nr 3 s. 108-115. »Om behovet av diakoner i våra större stadsförsamlingar och några därmed sammanhängande frågor.»

83 Christiansson 2006, s. 127.

84 *Diakonen* 1902 nr 3, s. 100. »Diakonsakens utvecklingsmöjligheter i vårt land. Föredrag vid Ärkestiftets prästmöte i Upsala den 6 augusti 1902», s. 100.

diakonsaken kan en gång få göra samma tjänst i förhållande till en god manlig sjukvård.⁸⁵

Argumentet om en manlig pionjärinsats inom sjukvården, med hänseende till vad den tyska författaren och den svenske föredragshållaren beskriver som en risk med kvinnlig emancipation, kan i ett teoretiskt perspektiv förstås som en maskuliniseringsstrategi.

Del av altartavlan i Stora Sköndals kyrka, målad av konstnären Gunnar Torhamn och skänkt av Svenska Diakonförbundet.

ARBETSMARKNAD FÖR EN NY YRKESROLL

Var kom då de av Diakonsällskapet utbildade diakonerna att arbeta? Under en lång rad år kunde man i Diakonens styrelseberättelse följa var de invigda diakonerna var stationerade. 1910 återfinns de då tjugosex diakonerna i en rad uppgifter inom och utom anstalten. Mer än hälften

återfinns i arbetsledande position i kommunala vård- eller fattiginstitutioner, liksom inom diakonanstaltens husfaderroll, en position som kommer att tydliggöras senare i artikeln. I kyrklig tjänst arbetar fem församlingsdiakoner, samt en inom missionen i södra Afrika och en inom sjömansvården i London. Två utbildar sig vidare inom vården och tre tjänstgör inom vård och nykterhetsarbete.

Att inte fler diakoner anställdes i församlingstjänst kan förefalla underligt. Att så inte skedde hade att göra med vad som kallades församlingarnas kompetens, och hade en grund i den 1862 införda kommunallagstiftningen som definierade församlingens uppgifter. Sven Thidevall skriver:

När den gamla socknen 1863 övergick i de kyrkliga och borgerliga tvillingkommunerna innebar det inte att pluralismen i samhället ökade. Det var inte heller avsikten. Istället innebar reformen en arbetsfördelning av växande offentliga åtaganden.⁸⁶

Därmed blev det viktigt att undvika dubbelarbete. Därför var det betydelsefullt att skilja ut till vilka ändamål den kyrkliga respektive den borgerliga kommunalskatten skulle gå. Kyrkoskatten skulle bekosta det som ansågs höra samman med prästens pastorala och själavårdande arbete. Bredvid denna legala del fanns det frivilliga, oreglerade verksamheter. Mission, diakoni och söndagsskola organiserades ofta i föreningsform.⁸⁷ Fruntimmersföreningar och andra associationer bidrog till finansieringen av diakonissors löner.⁸⁸ Diakonissor kunde i vissa fall anställas som prästens medhjälpare i själavården. Men varken diakonissor eller diakoner fick anställas för fattigas omvårdnad, eftersom det senare var den borgerliga kommunens angelägenhet.⁸⁹ Yttre nöd fick inte avhjälpas med kyrkoskatten.

Likväl ser vi att det anställdes diakoner i en del församlingar, men länge endast med annan finansiering än kyrkoskatten. Att biskopar och kyrkomöte också arbetade med frågan om diakoner

⁸⁶ Thidevall 2000, s. 205.

⁸⁷ A.a., s. 300.

⁸⁸ Åberg 1995, s. 31.

⁸⁹ Thidevall 2000, s. 206.

⁸⁵ *Diakonen* 1902 nr 3, s. 100. »Diakonsakens utvecklingsmöjligheter i vårt land. Föredrag vid ärkestiftets prästmöte i Upsala den 6 augusti 1902.

Namn	Plats	Angiven titel
<i>Kommunala vårdverksamheter</i>		
Johan Andersson	Gullgruva Skyddshem	Föreståndare
Algot Nylin	Kristinehamns hospital	Uppsyningsman
Edvin Pettersson	Sundsvalls arbets- och försörjningsinrättning	Uppsyningsman
Henning Kjellberg	Sala stads fattiggård	Föreståndare
Oskar Eng	Linde stads fattiggård	”
Gustaf Davidsson	Höreda skyddshem	”
Pontus Elmstrand	Sinnessjuksavdelningen Gibraltar (Gbg)	T.f. föreståndare
Oskar Blomqvist	Köpings stads arbets- och försörjningsinrättning	Föreståndare
Emil Larsson	Jeppetorps fattiggård (Grythyttan)	”
Carl Andersson	Skydds- och arbetshem för dövstumma i Karlskrona	”
Carl Larsson	Nydala arbetshem för sinnesslöa gossar (Gbg)	Husfader
David Larsson	Gibraltar (Gbg)	T.f. husfader
<i>Diakonanstalten</i>		
John Nordström	Diakonanstaltens vårdhem, Berga	Husfader
Johan Frison	Diakonanstaltens epileptikerhem	”
<i>Församlingar</i>		
Johan Landin	Gefle	Församlingsdiakon
Anders Karlsson	Johannes (Sthlm)	”
Gustaf Svensson	Brännkyrka	”
Teodor Gens	Stora Mellösa	”
Josef Rydner	Lund	”
<i>Missionen</i>		
Wilhelm Sköld	Missionen i Rhodesia	Missionsdiakon
Gottfrid Johansson	Sjömansvården i London	Assistent
<i>Vårdutbildning</i>		
Oskar Nilsson	I sjukvårdskurs Gefle lasarett	
Arvid Svanberg	I sjukvårdskurs Ersta sjukhus	
<i>Övrigt</i>		
Per Gunnér	Tomtebodas blindinstitut	Vårdare
Lars Ohlson	I nykterhets- och ungdomsarbete i Jönköpings stads tjänst	
Börje Jonsson	I privat sjukvård	

(Diakonen 1911, s.47 – 49, i styrelseberättelse för 1910)

och diakonissors plats i församlingen visar sig i en revision av kyrkohandboken där en gudstjänstordning för »hur diakon och diakonissa må inställas i sitt kall» infördes 1921. Biskopen och professorn i kyrko- och samfundsvetenskap Lars Eckerdal beskriver det som att det var »angeläget att ge uttryck åt Svenska kyrkans diakonala uppdrag och diakonatets kyrkliga uppdrag» genom att stadfästa en gudstjänstordning för att bekräfta diakonissors och diakoners kyrkliga kallelse.⁹⁰ Detta trots att kyrkomötet därmed införde en liturgi för vigningar som inte var föreskrivna i kyrkolagen, vilket varken uppdragen som diakonissor eller som diakoner var.

För denna nya yrkesroll bildades under 1900-talets första decennium ett yrkesförbund, Diakonförbundet. Till förbundets 50-årsfirande sammanställdes en skrift där det framgår att kåren då, i mitten av 1950-talet, omfattade 358 vigda diakoner. Av dessa tjänstgjorde runt åttio diakoner inom den öppna socialvården. Inom alkoholistvårdens anstalter arbetade drygt åttio diakoner. I församlingars tjänst fanns drygt femtio diakoner, på befattningar av olika slag: ungdomsarbete, församlings- och fattigvård i glesbygdsocknar samt administrativa tjänster som klockare och kyrkokamrer. Över trettio diakoner tjänstgjorde i stadsmissioner, inom sjömansvården och soldathem liksom i missionens tjänst. Noteras kan att sex diakoner då hade vidareutbildat sig till präster.⁹¹ Diakonutbildningen var i hög grad en utbildningsmöjlighet till olika befattningar i samhället. Samtidigt var ett återkommande tema i årsredovisningarna hur sällskapet och Diakonförbundet argumenterade – man kan också säga missionerade – för diakonbefattningar i Svenska kyrkans församlingar. I den strävan utarbetade Diakonanstalten förslag till reglementen för församlingsdiakoner.⁹² Inrättandet av diakonbefattningar i församlingar följdes uppmärksamt. I sällskapets årsredovisningar, så som den för 1948,

noterades det att en församlingsdiakontjänst inrättats i Storfors i Värmland och en i Norrköping.⁹³

Diakonens gestalt tar form

DIAKONSKOLAN OCH DESS ELEVER

Diakonsällskapets diakonskola vid vilken diakonerna utbildades skulle uppfostra kristna personer till ett värv som beskrevs kräva viss mognad liksom goda kropps- och själskrafter.⁹⁴ Därför var en ambition att anta unga män med god kropps-konstitution samt »fullt medelgod begåfning». Utbildningen betonade en kristen fostran och ett visst personlighetsideal, i syfte att »utdana det kristliga sinnet och karaktären, så att diakonen verkar mera genom vad han är än vad han gör».⁹⁵ Den under åren 1905–1910 biträdande pastorn vid Diakonanstalten Hugo Berggren menade att vården av patienterna med epilepsi bidrog till denna fostran genom att den erbjöd

...rika tillfällen att öfva medlidsam ömhet, verkligt själfuppoffrande, tålig och uthållig fördragsamhet, men i allt detta, måste dock mannen i diakonen allt mer komma till utveckling i lugn själfbehärskning och målmedveten kraft.⁹⁶

Diakonanstaltens föreståndare 1923–1946 menade att inga övningsgrenar i så hög grad som epileptikervården var ägnade att utveckla de bästa diakonegenskaperna.⁹⁷ Elevernas tjänst på Alkoholisthemmet ställde därjämte »våra bröders förmåga att fostra skyddslingarna till ett ordnad och verksamt lif» på prov.⁹⁸ Till den praktiska diakonutbildningen hörde även arbeten i anstaltens trädgård och i dess lantbruk, på Berggrens tid med fyrtio kor i ladugården. Han konstaterar

93 Årsredovisning för Diakonsällskapet 1948, s.13. Likaledes för 1955: »Under året har nya församlingsdiakontjänster inrättats eller beslutats på följande platser: nämligen Nyköping, Eskilstuna och Nora.» (s.12).

94 *Diakonen* 1898 nr 1, s. 3. »Förslag till stadgar för Svenska Diakonsällskapet.»

95 Sjöberg 1923, s. 24

96 Berggren, Hugo 1908, s. 20.

97 Knut Sjöberg citerad i Levenstam 1973, s.46

98 Berggren 1908, s. 20

90 SOU 1985:48, s. 429.

91 Mårtenson 1956, s. 18.

92 Årsredovisning för Diakonsällskapet 1955, s. 12.

att det för en blivande fattigvårdsföreståndare var nödvändigt att vara hemmastadd i allt vad som hör till ett väl ordnat jordbruk.⁹⁹

Utbildningen var från dess början 1898 tvåårig, med en bredd från bibelkunskap till slöjd, men redan året efter diskuterades frågan om utsträckande av diakonernas utbildningstid.¹⁰⁰ 1924 blev utbildningen treårig och 1938 fyraårig. De som antagits som elever kunde efter en sex månaders provotid upptas som provdiakoner. Upptagningen skedde genom en högtidlig ceremoni med tal, läsning ur Bibeln, bön och psalmsång. Efter det titulerades man »broder».

Vilka var det som sökte sig till diakonskolan? Ansökningshandlingarna i Stora Sköndals arkiv berättar om de unga människors bakgrunder. I regel kan de sägas komma från enkla förhållanden. Ansökningarna med en personlig redogörelse om det egna troslivet och kyrkligt engagemang kompletterades med skolbetyg och vitsord från kyrklig ämbetsinnehavare. Fram till mitten av 1900-talet kan man notera en övervikt av ansökningar från väckelsebygder i Västergötland, Skåne och Småland.

En av de först antagna eleverna var Johan Algot Nylin, född 1870 i Björklinge i Uppland. Hans personliga berättelse är, förutom en gripande berättelse om en ung man som söker sin väg, ofrånkomligt en spegling av vad han förväntar sig skulle falla i god jord hos läsaren och därmed främja hans önskan om att antas som diakonelev. I det perspektivet kan Algot Nylins berättelse läsas som ett exempel på ett vittnesbörd om god överlevnadsförmåga, fysisk styrka, viljestyrka, människokärlek, troskamp och andlig känslighet.

Algot Nylin berättar om sin fattiga barndom. När han var två år dog hans mor och utan relation till fadern bodde han hos sin mormor. Uppväxten präglades av provningar, bland annat tvingades han att tigga:

Fattiga som vi var måste fattigvård anlitas, som dock ej var tillräckligare än att jag, då jag nått 11 a 12 års ålder ofta fick stå vid bättre lottade medmänniskors dörr, och

begära mitt dagliga bröd, eller något aflagt klädesplagg. Några terminer gick jag i folkskolan. Skolgången blev dock genom afstånd och andra omständigheter ganska bristfällig.¹⁰¹

Algot Nylin gjorde som ung tjänst på olika bondgårdar och sedan militärtjänst men »Gud hade bestämt något annat» än en fortsatt bana inom försvaret. Han skriver att han som barn och ung ofta erfarit Guds straffande ande som »påminnanden och banningar om synden och dess följder, samt maningar att stanna inför Gud». Även vid regementet där Guds ande, enligt Algot, för de flesta »inte föreföll ha värde» upplevde han den som närvarande. Han plågades av självrannsaskelse, men utan att omtala detta för någon. Dock brast det en dag då han föll i gråt och anförtrodde sig åt en kamrat. Denne var, visste han, den »enda troende på kompaniet», den enda som skulle kunna »höra och förstå».¹⁰²

Vännen tog med honom till soldathemmet där det hölls kristna sammankomster. Efter flera besök där med samtal och enskild bön med en kristen major, beskriver Algot Nylin en upplevelse av omvändelse. »Herrens löfte» blev infriat och han erfor glädje och känslofrid. De gamla synderna plågade honom inte längre, utan han litade på kraften i Jesu blod. Vid Soldathemmet kunde han genom samtal och på andra sätt fördjupa sin tro. Livet på kasernen med »de många onda uttrycken» föreföll honom allt mindre hållbart och han sökte sig därifrån.¹⁰³ Tjugotre år gammal började han så arbeta som sjukvårdare i Piteå, men flyttade i augusti 1897 för att tillträda en tjänst som sjukvårdare vid »Stockholms stads försörjningsinrättnings dårasyll».

I ansökan till diakonskolan berättar Algot Nylin hur han kom i kontakt med diakonsaken. Där han arbetade på dårasylen kom han att anförtro sig till en diakonissa, Kristin Schön.

[T]ill henne yttrade jag en gång under det vi båda rustade med en patient att jag haft och hade intresse för dylikt så att hade jag varit flicka hade jag blifvit diakonissa. Syster sade då »det skulle vara diakoner här som i

99 A.a., s.15

100 *Diakonens* 1899 nr 3, s. 116-117. »Svenska Diakon-sällskapetets 1:sta möte.».

101 Algot Nylin. Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.

102 A.a.

103 A.a.

andra land». En kort tid derefter läste jag i Stockholms-tidningen att Gestriklands prester varit samlade för att bilda ett diakonsällskap för utbildande af diakoner, detta visade jag för syster Schön. Syster sade då att jag skulle gå efter Roteman Nyström och höra mig för vidare hvilket jag också gjorde och fick det rådet att jag skulle blifva diakon. Den 13 sislidande januari blef jag mottagen som elev vid pågående diakonskola i Gefle.¹⁰⁴

För Algot Nylin blev en diakonissa och en tidsningsartikel milstolpar på vägen till att bli diakon. År 1899 skickade han in sin ansökan om att bli diakon och invigdes vid den första diakoninvigningen 1902. Strax efter invigningen bildade han familj och gifte sig med Hilda Kristina Dahlquist. Han arbetade först som uppsyningsman vid Härnösands hospital och från 1905 fram till pensioneringen 1930 som uppsyningsman vid Kristinehamns hospital.

Många av dem som antagits och påbörjat utbildningen fullföljde den inte. Från 1899 till 1923 hade 202 elever skrivits in, men av dessa hade bara 101 diakonvigts. Mönstret känns igen från diakonanstalter i Tyskland, liksom från Diakonissanstalten. Diakonanstaltens föreståndare Knut Sjöberg skrev 1923 att det gällde att mera se på kvaliteten än på kvantiteten. »En diakon måste ha högre personliga egenskaper än en social tjänsteman av genomsnittstyp».¹⁰⁵ Troligen hade mansideal som dessa en påverkan på hur många som kom att genomföra utbildningen.

DIAKONEN – FAMILJEFÖRSÖRJAREN

Inom institutionsdiakonin, såväl den kvinnliga som manliga, har metaforen »hemmet» varit central. Detta kan förstås i enlighet med Berndt Gustafssons uppfattning, att Hustavlans föreställning om hushållets sociala ansvar levde kvar hos prästerskapet i det moderna samhället.¹⁰⁶ Diakoninstitutionen som hem var en annan typ av hem än ett hushåll i det gamla jordbrukssamhället, samtidigt bildade dess husfadersideal modell i mötet med det moderna. Hem-metaforen kom att bli vanlig, inte bara i kyrkliga sociala initiativ, utan

hade generell genomslag i den fattig- och socialvård som växte fram från 1800-talets mitt och framåt. Birgitta Jordansson, historiker och docent i statsvetenskap, uppmärksammar i en undersökning om skolbarns omsorg från 1880-talet till 1940-tal hur hela samhället under tidsperioden kunde framställas i termer av »ett stort hem».¹⁰⁷

Den moderna konstruktionen av manlighet från 1800-talet och framåt bygger – i kontrast mot kvinnligheten – på bilden av mannen som *det försörjande könet*. Den gifte mannen stod under krav på försörjningsförmåga gentemot medlemmarna i sin familj.¹⁰⁸ Detta gällde även diakoner. Diakonissorna å sin sida avstod, som det hette, i »evangelisk frihet», från en egen familj. Diakonissanstalten var hennes hem. Hon stod, även om hon tjänstgjorde utanför anstalten, i dennas tjänst.¹⁰⁹

Diakonisskallet krävde således en lydnad och en disponibilitet som uteslöt alla personliga engagemang. Då diakonissan dessutom borde ha intentionen att förbli i anstaltens tjänst, förutsatta diakonisskallet otvivelaktigt villighet till ett ogift liv, även om några löften därom inte krävdes.¹¹⁰

Diakonerna däremot hade, när de var färdigutbildade, tillåtelse att gifta sig. Den manliga diakonen förutsattes kunna förena rollen som diakon och familjeförsörjare. De var inte heller i samma grad som diakonissorna underställda anstaltens reglemente. Likväl behövde han, innan han ingick äktenskap, föreståndarens godkännande för att säkerställa att det inte förelåg några hinder att utöva diakonkallet. Så stod även den manliga diakonen i en tydlig lydnadsrelation till anstalten.

Ett exempel på detta är diakonen Johan Landin. Han invigdes 1903 och kom att tjänstgöra både inom församlingsdiakoni i Gävle och vid en institution för blinda. Mellan 1912 och 1944 arbetade han vid fattigvårdsinrättningen Gibraltar i Göteborg. Med Diakonanstaltens föreståndare höll han kontakt brevledes och deltog vid de årliga diakonkonferenserna på Diakonanstalten. I juni

104 A.a.

105 Sjöberg 1923, s. 48.

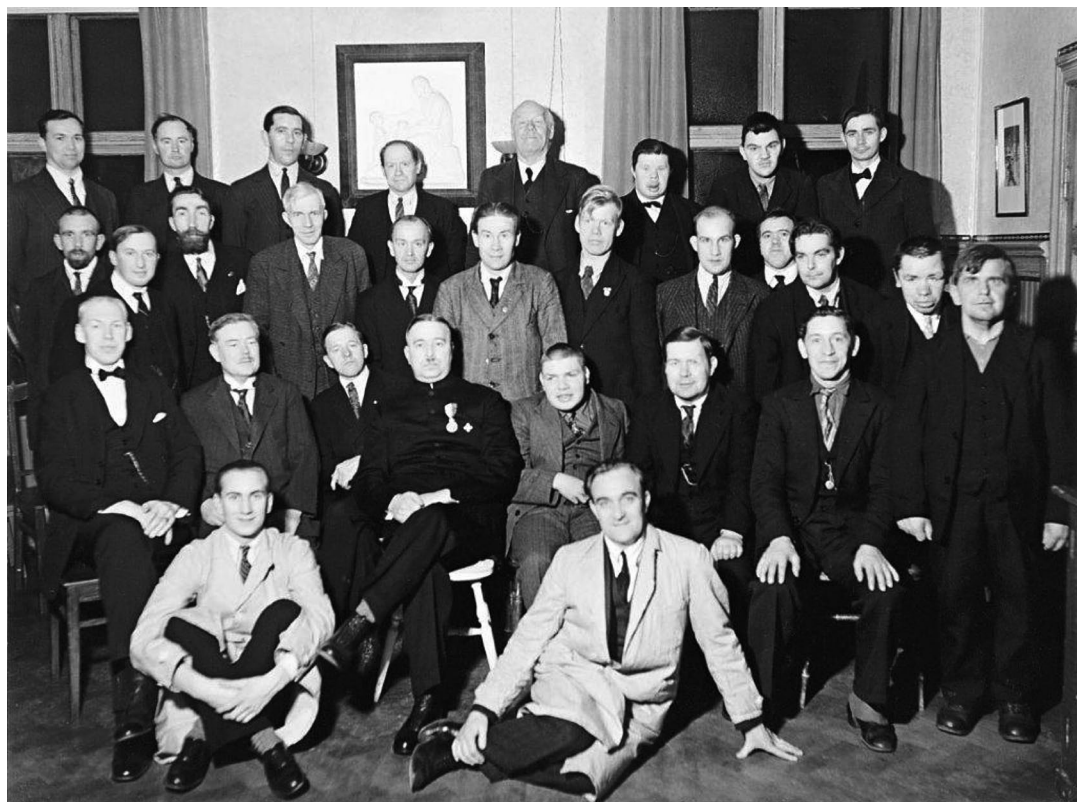
106 Gustafsson 1977, s. 76 f.

107 Jordansson 1999, s. 52.

108 Humlesjö 1999, s. 245.

109 Elmund 1973, s. 102 ff.

110 A.a., s. 105.

Hemmets patienter och vårdare 1935 med husfar John Hansson i mitten. Källa: Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.

1914 skriver han till föreståndaren angående möjligheterna för att kunna ingå äktenskap:

Nu har jag en viktig sak på hjärtat att anförtro Pastorn, och det är att jag tagit det första steget på den väg, som leder till äktenskapet. Sedan jan. mån. har jag nämligen i sådant syfte förtroligt umgåtts med Matilda Magnusson på Gibraltar. Då jag vid min ansökan om inträde vid Diakonanstalten lovade att icke vilja förlova mig, förrän jag kunde grunda eget hem, känner jag mig manad att för Pastorn omtala, hur sakerna nu stå.¹¹¹

Anställningsvillkoren var dessvärre inte gynnsamma för att bilda ett eget hem. I flera brev speglas hans försök att hitta lösningar på situationen. Med stöd från Diakonanstalten lyckades han slutligen omförhandla villkoren. Nära tre år från det att Landin första gången uttrycker sin önskan om att få gifta sig, kunde vigseln äga rum i april 1917. Breven till föreståndaren speglar tydligt det

band som fanns mellan diakonen och anstalten.¹¹² Diakonen var visserligen mer självständig än vad en diakonissa var, men anstalten var, socialt sett, en överordnad instans.

DIAKONEN INORDNAD I ETT HEM

Den vård av epilepsisjuka män som under 1900-talets början började byggas upp bedrevs i det så kallade Epileptikerhemmet vid diakonanstalten Stora Sköndal i södra Stockholm. Där var en diakon husfar. Provdiakoner och diakoner tjänstgjorde som vårdare. Anstalten bedrev även en annan vårdverksamhet för alkoholister och försufliga familjeförsörjare. Grunden för detta arbete bestod av moralisk fostran till arbete inom anstaltens lantbruk. Uppdraget som det formulerades i ordningsreglerna var att vara ett hem där alla umgås med varandra som familjemedlemmar och arbetar för det gemensamma bästa

111 Johan Landin. Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.

112 Johan Landin. Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.

Även moderhusen inom den kvinnliga diakonin organiserades i enlighet med ett hems principer. Denna typ av institutionellt hem skilde sig naturligtvis i många avseenden från det hushåll som föreskrevs enligt hustavlans ordning.¹¹³ Det är samtidigt fruktbart för analysen att påminna sig hustavlans perspektiv när livet på Diakonanstalten ska studeras. Bland annat synliggörs detta i en bevarad dagbok, förd av en av epileptikerhemmets patienter, Karl Algot Berggren. Han beskriver att det varannan måndagskväll är »Hemmets afton». Då äter någon av Diakonanstaltens präster, husmor och somliga andra kvällsvard i [Epileptiker-]Hemmets matsal. Sedan läser någon högt eller föredrar något, och kvällen avslutas med aftonbön. Den 18 januari 1907 höll pastorn Hugo Berggren kvällsandakten. Enligt Karl Algots dagbok handlade det om att barn ska vara sina föräldrar lydiga, varpå Karl Algot skriver att »då böra vi vara lydiga bröderna och dessa lärarna här».¹¹⁴ När Epileptikerhemmets husfar diakon Johan Hansson 1914 gifter sig med Berta Hansson berättas i tidskriften *Diakonen* att de flyttade in i en för gift diakon avsedd liten lägenhet i Epileptikerhemmet. I meddelandet tillfogas också följande: »att fru Hansson står med i arbetet vid sin mans sida som husmoder, säger sig själft».¹¹⁵ Den vårdande institutionen, [Epileptiker]Hemmet, kalkerades på föreställningen om hushållet, i livsform och med sin husfar och husmor.¹¹⁶

Enligt hustavlans ordning måste diakonen i sin egenskap av husfader underordna sig prästeståndet, vilket sker i förhållande till anstaltens föreståndare. Diakonens underordning synliggörs som nämnts även då diakonen måste få föreståndarens

godkännande för att gifta sig, det vill säga att bli husfar i sitt eget hushåll.

Prästeståndet leder anstalten, diakonen är underordnad föreståndaren/prästen, men kliver in i husfaderns roll i vårdverksamheten, som betraktas som ett hushåll och benämns hem. Diakoner och provdiakoner är underordnade föreståndaren och »barnen», i detta fall patienterna, har att underordna sig husfadern och bröderna. Över- och underordningsprinciperna ska förstås utifrån den innebörd som läroämbetet gavs enligt hustavlans ordning. Kyrkan var den instans som hade ansvar för att hushållet och därmed att samhällsgemenskapen fungerade. Det var inte fråga om enbart en hierarkisk och patriarkal ordning, utan en ordning som byggde på ett samspel mellan grupper i samhället, med utgångspunkt i föreställningen om en av Gud given samhällsgemenskap, där den överordnade hade ansvar för de underordnades andliga och kroppsliga välfärd.

Svenska Diakonsällskapet föreståndare och diakoner 1910. Källa: Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.

113 Christiansson 2019, s. 65 ff., Inghammar 2006, s. 59 f.; s.92 f.

114 Karl Algot Berggren. Dagbok 1905–1908. Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.

115 *Diakonen* 1914 nr 4, s. 151. »Strödda meddelanden.»

116 På ett likartat sätt skulle soldathemmen under 1900-talets första decennier – som Malmer kallar »ställföreträdande hem» för de värnpliktiga, idealt, vid sidan av den manlige föreståndaren, ha en husmor. Denna fick gärna, enligt Malmer, vara föreståndarens egen hustru (Malmer 2013, s. 138).

I den kyrkligt präglade anstaltskontexten hade prästen en särställning, samtidigt som diakonen gavs en tydlig ledande roll som invigd i diakonatet, utbildad eller under utbildning till föreståndarskap, och som man. Med utgångspunkt i Connells teoretiska perspektiv ser vi här hur olika manlighetskonstruktioner kombineras: hustavlans roll som husfader appliceras på en ny omvårdande yrkesroll som arbetsledare för krävande omsorgsverksamheter för män.

Även inom Diakonförbundet upprätthålls prästens överhet. Ordförande var från början anstaltens föreståndare (tillika präst). Först 1945 valde Diakonförbundets medlemmar en diakon till ordförande.¹¹⁷

DIAKONEN MED KYRKLIGA INSIGNIER

Under andra delen av 1800-talet pågick i Svenska kyrkan en debatt om (lek)mannen, vilken roll denne kunde inneha, vid sidan av prästen.¹¹⁸ I diskussionen lades fram argument om att diakonen inte skulle anta uppgiften att predika. En av dåtidens biskopar, Uddo Ullman (1837–1930), var tveksam till idén om ett kyrkligt diakonat, då han såg att »frestelsen synes vara oemotståndlig för vederbörande att springa över sin kallelsegränser för nöjet och äran att uppträda som predikanter».¹¹⁹

Likväl förses diakonrollen redan från Diakonanstaltens första decennier med kyrkliga ordningar, som vigning förrättad av biskop med handpåläggning och förbön. Diakonen utrustades med uniform, brosch och vigningsbrev. Brevet var enligt en föredragshållare vid Diakonförbundets konferens 1922, broder Josef Flinth (1886–1939), att betrakta som ett legitimationsbrev, som skänker innehavaren rätt att i sin borgerliga gärning stå som innehavare av ett kyrkligt kall eller ämbete. Genom brevet och invigningen stärktes sambandet med kyrkan. »Om diakonen icke rätt handhaver sitt uppdrag, kan anstaltens styrelse å kyrkans vägnar återtaga detta uppdrag».¹²⁰ Kopplingen

mellan Diakonanstaltens syfte och kyrkoinstitutionen upprätthölls också genom att det var biskopar som valdes till ordförande i Diakonsällskapet under mer än hundra år.

UTTRYCK FÖR MANLIGHET I DIAKONROLLEN

Går det att beskriva ett särskilt ideal som kan kallas »diakonmanlighet»? Vi summerar här undersökningen av manliga uttryck i diakonrollen i form av tre ambitioner hos Svenska Diakonsällskapet:

- Fostran till en kristen man
- Skolning till en kristen människovårdare
- Inordning i ett samhällsbevarande uppdrag

I den fostran som Diakonskolans företrädare beskriver finner vi likheter med dem som tidens prästmannaideal uttrycker, så som odelad trohet, lydnad, en stadgad kristlig karaktär, mod, men också militariserande manskonstruktioner.¹²¹ Men, som Prestjan konstaterar skulle prästmannen också vara varmhjärtad med en ödmjuk och kärleksfull karaktär, vad hon beskriver som en motbild till tidens borgerliga mansideal. Så måste också diakonidealet kunna beskrivas. En diakonpersonlighet skulle, inte helt olikt prästmannen, präglas av medlidsam ömhet, verkligt självuppförande, samt tålig och uthållig fördragsamhet, »men i allt detta, måste dock mannen i diakonen allt mer komma till utveckling i lugn självbehärskning och målmedveten kraft».¹²² Ett annat uttryck för den kristne (präst)mannen är troskampen.¹²³ En sådan går även att skönja i den blivande diakonens Algot Nylins egen berättelse som beskrivits ovan. Både beskrivningarna av prästmannen och diakonmannen rymmer sammansatta karaktärsdrag. I den så kallade Diakonsången, uttrycks de komplexa idealen. Sången skrevs till en grundläggningsakt inom Diakonhemmet i Oslo 1899 av Gustav Jensen. Den översattes av Diakonanstaltens förste föreståndare Herbert Widman.

117 Mårtenson 1956, s. 18.

118 Bexell 1987.

119 Ullman, prästmöteshandling Strängnäs 1891, s. 72 f. Citerad i Martling 1971, s. 97.

120 *Diakonen* 1922 nr 4, s. 70. »Från Diakonförbundets

årsmöte».

121 Maurits 2013; Prestjan 2008, Sidenvall 2003.

122 Berggren 1908, s. 20

123 Maurits 2013; Prestjan 2008; Tjeder 2008.

Jorden har rum för kärleks id,
rum för var tjänandes gåva.
Giv dig helt ut i manlig strid!
Vill du ej Herren det lova?
Arbetsam hand och hjärta ömt,
mer skall du få, än du har drömt
när du Hans fotsår vill följa.

I översättningen från originalet förändrades en del begrepp. Widman betonade striden mer än manskraftens uthålliga verk som böjde diakonens rygg.

Rum nok for ungdoms lys og sterk,
Rede for haab fra det høie,
Rum for al mandskrafts seige verk,¹²⁴
Om det saa ryggen skal bøie.
Tjenande hand og hjerte ømt,
Mer skal I naa end I har drømt,
Naar i hans fotspor vil følge!

Till utformandet av diakonrollen hörde att diakonen var en praktiskt arbetande man. Utbildningen innefattade både slöjd och vård, och till livet på Diakonanstalten hörde under de första decennierna lantarbete tillsammans med de patienter som hade förmåga. Patienten Karl Algot Berggren skrev i sin dagbok 18 juli 1907 hur han hjälpt till att stacka hö och att »Br. Pettersson har alla dagar varit med om det, se'n det börja». Egendomen Lilla Sköndal var under flera år hem för arbetsföra personer med epilepsi. Husfar på Lilla Sköndal var i ett par omgångar under 1920- och 30-talen diakonen Karl Andersson, som på fotografiet här invid avbildades med förkläde och spann.

Kyrkohistorikern Alexander Maurits definierar hustavlans inte bara som en samhällsteori utan som en genusideologi.¹²⁵ Diakonen som manlighetsnorm passas väl in i hustavlans hushållsmodell i hufaderns roll. Hufadern ska sörja för sitt hushålls andliga och lekamliga väl och även ta ansvar för deras moraliska fostran.¹²⁶ Som sådan tar mannen, diakonen, ansvar för sitt hushåll också i Diakonanstaltens utvidgade former, där inte minst moralisk fostran var kärnan i de alkoholist- och luffarehem Diakonanstalten drev. Den lutherska hufadersmanligheten ges så en ledningsroll i

Karl Andersson, diakon och husfar på lilla Sköndal 1920–22 och 1930–32. Källa: Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.

konstruktionen av moderna alltmer professionaliserade välfärdsinstitutioner.

I Connells teori om hegemonisk maskulinitet tydliggörs även att andra maskuliniteter upprätthåller densamma genom att underordna sig. Som visats ovan passar diakonen in i hustavlans pussel som underordnad det andliga ståndet. Diakonanstaltens prästerlige föreståndare hade, som vi ser i brevväxlingar, ett inte obetydligt inflytande över de första femtio årens diakoner.

Även i Hustavlans lära om hushållsständens, förstådd som samhällsbevarande strategi, kom diakonen att passa in väl där den kristna evangeliska kärleken skulle gjuta olja på samhällsförändringarnas vågor.

DIAKONSKOLANS SENARE BIDRAG TILL VÄLFÄRDSSTATENS FRAMÅTSKRIDANDE
Människovård i kristen regi kom under andra delen av 1900-talet att kritiseras alltmer. Samtidigt strävade utbildningen vid Stora Sköndal efter statligt stöd. Bland annat sökte man statliga

124 seige = uthållig, ihärdig

125 Maurits 2013, s.232.

126 Maurits 2013, s.77.

stipendiemedel till utbildningen, vilket beviljades år 1948. Samtidigt var myndigheterna generellt avvisande. Strategin från Diakonanstaltens sida var att utveckla utbildningen så att den kom i paritet med den som bedrevs vid socialinstituten. År 1948 delades utbildningen upp i en social linje och en församlingslinje. Den sociala linjen öppnades för kvinnor liksom för studenter som inte avsåg att bli diakoner. Skolans ledning fick även igenom en värdering av Diakonskolans examen så att den berättigade till samma inträde till högskolor och universitet som socionomer från socialinstituten hade.¹²⁷ Diakonskolan ändrade namn till Sköndalsinstitutet. Breddningen innebar dock inte att utbildningen till diakon försvann. Från 1900-talets senare del noteras att mellan 1980 och 1996 har 705 socionomer examinerats. Antalet diakonvigda under samma period var 163.¹²⁸

Vad gäller »den sociala frågan» som var under debatt vid 1900-talets början kom knappast den kristna evangeliska kärleken att bli det övergripande svaret. I backspeglarna ser vi i stället vad vi idag kan kalla välfärdsreformer med en mer universell profil växa fram under 1900-talet. I denna utbyggnad kom dock diakonskolan som den länge hette att bli en samhällsresurs. Den fick också under 1900-talets senare hälft, steg för steg mer understöd från staten för att bidra med den utbildade arbetskraft de ökade socialpolitiska ambitionerna efterfrågade. Det innebar också att Diakonsällskapets utbildning i flera steg anpassades för att bli jämförbar med utbildningarna vid de statligt understödda socialinstituten.

MANLIGHET OCH SOCIAL FÖRBÄTTRING – EN SUMMERING

Den manliga diakonin är en aspekt av det svenska välfärdssamhällets utveckling som i historie-skrivningen har fört ett ganska osynligt liv. Stora Sköndals historia inom människovård och utbildning är speciell framför allt på två sätt: den kristna motivering och institutionens manliga karaktär.

Innan jämställdhetsideal på allvar började slå

igenom i det svenska samhället från mitten av 1900-talet var den vanliga föreställningen att kvinnan genom sitt kön var särskilt lämpad för omsorg och omhändertagande. I det perspektivet är den manliga diakonin ett intressant undantag, där män redan vid sekelskiftet 1900 presenterades i en yrkesroll – diakonens – som naturliga omsorgsbärare, särskilt i relation till andra män.

Genom den nya Diakonskolan kunde kristna män göra tjänst inom den svenska fattigvårdens anstalter samt utgöra en resurs för den lutherska kyrkans församlingar. Detta i en tid då Svenska kyrkans ställning och auktoritet var ifrågasatt från många håll och då religionsutövning i samhället börjat associeras med feminitet. I ljuset av tidigare svensk forskning om konstruktion av manlighet i kyrklig kontext kan gestaltningen av diakonen så som den tog sig uttryck vid tiden för Diakonanstaltens initiering, förstås som en maskuliniserande strategi.¹²⁹

Ensammanfattande bild av diakonens manlighet kan formuleras som trohet och fasthet kombinerat med varmhjärtad medlidsamhet (likartat prästmanligheten), inramad i en tydlig för ändamålet utbildad yrkesroll. Denna manlighet i hushållspositionen, inordnad i den översta positionen i hushållsståndet, applicerades som ledningsfunktion på vårdinstitutioner men i en konstitutionellt både underordnad och – i relation till den dominerande manligheten – understödjande roll inom Diakonanstaltens och Diakonsällskapets kyrkligt präglade domän och diskurs.

Den manliga diakonins initiering i Sverige bör förstås mot bakgrund av de förändringar som skedde i samband med övergången från luthersk enhetskultur och jordbruksamhälle till ett modernt industrisamhälle. Synen på samhället som ett objekt för social förbättring genom tillskott av evangelisk kärlek var i förhållande till Hustavlans och enhetssamhällets tankevärld ny. Detta samtidigt som det fanns en tydlig kontinuitet mellan diakonanstaltens organisering som ett hem och den lutherska hushållstanken, vilket innebar en luthersk manlighet för en ny tid.

127 SFS 1953:626 §8.

128 Säfström 1998, s.29.

129 Presttjänst 2008, s.183

Referenser

OTRYCKTA KÄLLOR

STOCKHOLM/FARSTA

Stiftelsen Stora Sköndals arkiv, Stora Sköndal. Svenska Diakonsällskapets arkiv

Algot Nylin. Ansökningshandlingar till utbildningen vid Svenska Diakonsällskapet. FVA:1.

Johan Landin. Diakonkorrespondens 1901–1940. Kj-Lan EBA:11.

Karl Algot Berggren. Dagbok 1905–1908. Okatalogiserad.

ÖVRIGA TRYCKTA KÄLLOR
OCH ANFÖRD LITTERATUR

- Arner, Anders. *Studier öfver svenska kyrkans ställning till frågan om de fattigas vård under 1800-talet*. Avh. Lund 1923.
- Berggren, Hugo. Svenska Diakonanstalten. Några blad ur dess historia med anledning af 10-årsfesten. Särtryck ur »De värnlösa», 1908.
- Bexell, Oloph. *Liturgins teologi hos U.L. Ullman*, Avh. Uppsala 1987.
- Brown, Callum G. *The Death of Christian Britain. Understanding Secularization, 1800–2000*. 2nd Edition. London 2009.
- Christiansson, Elisabeth. *Kyrklig och social reform: motiveringar till diakoni 1845–1965*. Avh. Lund 2006.
- Christiansson, Elisabeth och Fransson, Tomas. Dialogue as a reply to the modern. The idea behind the Church of Sweden closely related Sigtuna Foundation at the time of its establishment. I Gräb, Willhelm och Charbonnier, Lars. (red.) *Secularization Theories, Religious Identity and Practical Theology. Theology for the 21st Century*. Berlin 2007/ International Academy of Practical Theology- Wien: LIT Verlag, 2009.
- Christiansson, Elisabeth. Diakoni, utopi och genus. I: Christiansson, Elisabeth och Stig Linde (red.) *Kan barmhärtigheten institutionaliseras?* Skellefteå 2019, s. 61–89.
- Christiansson Drake, Elisabeth och Linde Stig. *Stora Sköndal. Arbetet, livet och diakonerna*. Stockholm 2022.
- Connell, Raewyn. *Masculinities*. Berkeley 1995.
- Connell, Raewyn & Messerschmidt, James W. Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept. *Gender and Society*. Vol 19, nr 6. 2005.
- Demker Marie. Frikyrkan som modernismens pionjär. I: *Tro & Liv* 2008, årg 67, (no 1), s. 4–10.
- Diakonen*. Tidskrift utgiven av Svenska Diakonsällskapet från 1897: 1897 nr 1; 1898; nr 1,2,4; 1899 nr 3; 1901 nr 3; 1902 nr 3; 1911 (med styrelseberättelse för 1910); 1914 nr 4; 1922, nr 4.
- Ekenstam, Claes. (red.) *Rädd att falla: studier i manlighet*. Stockholm 1998.
- Elmblad, Per-Magnus. *Industri och filantropi*. Stockholm 1848.
- Elmund, Gunnel. *Den kvinnliga diakonin i Sverige 1849–1861: uppgift och utformning*. Avh. Lund 1973.
- Elmund, Gunnel. *Det kvinnliga diakonatet som kall. Johan Christoffer Brings syn på diakonissverksamhetens uppgift och form*. Bibliotheca Theologiae Practicae 76. Skellefteå 2005.
- Forsell, Gustaf. *Blodet och korset. Tankefigurer i kristen nationalsocialism i Sverige, 1925–1945*. Avh. Uppsala 2024.
- Fridsbudbäraren*: 1847 nr 2; 1848 nr 18; 1850 nr 4,5.
- Gawthrop, Richard L. *Pietism and the making of eighteenth-century Prussia*. Cambridge 1993.
- Gawthrop, Richard L. Against corruption in all the estates: An early eighteenth century Pietist vision for universal reform through education. I: Lotz-Heumann, Ute. (red.) *A Sourcebook of early modern European history. Life, Death, and everything in between*. New York 2019.
- Gellerstam, Göran. *Från fattigvård till församlingsvård. Utvecklingslinjer inom fattigvård och diakoni i Sverige 1871 – omkring 1895*. Avh. Lund 1971.
- Gustafsson, Berndt. *Svenska kyrkan och kapitalismen under 1800-talet*. Forskningsrapport. Religions-sociologiska institutet. Stockholm 1977.
- Hammar, Inger. *Emancipation och religion: den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*. Avh. Lund 1999.
- Holmström, Olof. *Kyrklig fattigvård. Ett praktiskt teologiskt inlägg i fattigvårdsfrågan för bestämmande av diakonikens begrepp*. Lund 1892.
- Holmström, Olof. *Evangelisk-luthersk församlingsvård med särskildt afseende på förhållandena inom vår svenska kyrka*. Lund 1898.
- Humlesjö, Inger. Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar. I Berggren, Anne Marie (red.) *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*. Forskningsrådsnämnden. Stockholm 1999, s. 237–252.

- Höök, Gösta. *Kyrkohistoria*. Del II. Stockholm 1966.
- Inghammar, Helena. *Från moderhuset till domkyrkan. Upptagning, invigning och vigning av diakoner och diakonissor i Svenska kyrkan 1855–1999*. Avh. Göteborg 2006.
- Jordansson, Birgitta. Från arbetsinrättning till pedagogisk institution. En översikt kring skolbarnomsorg från 1800-tal till 1940-tal. I Janfelt, Monika (red.) *Den privat-offentliga gränsen. Det sociala arbetets strategier i Norden 1860–1940*. Köpenhamn 1999, s. 47–79.
- Järpemo, Sture. *Väckelse och kyrkans reform. Från religiös sällskapsbildning i Stockholm till inre mission och samfund 1771–1858*. Uppsala: Acta Universitatis Uppsaliensis. Nr. 30. 1977.
- Koefoed, Nina Javette & Bo Kristian Holm. *Pligt og omsorg – velfærdsstatens lutherske rødder*. Aarhus 2021.
- Kollind, Anna-Karin. Kvinnor och socialt arbete – vid övergången från filantropi till profession. *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 2–3 2003, s. 172–192.
- Levenstam, Torsten. *Till tjänst i kyrka och samhälle under 75 år. Svenska Diakonsällskapet 1898–1973*. Farsta, Svenska Diakonsällskapet, 1973.
- Linde, Stig. Institutionaliseringsen av en kallelse-framväxten av en yrkeskår. I Christiansson Elisabeth & Linde Stig. (red.) *Kan barmhärtigheten institutionaliseras?* Skellefteå 2019, s. 147–180.
- Linderholm, Emanuel. *Teologi och pietism. Studier till den protestantiska teologiens ställning till pietismen*. Uppsala 1914.
- Lundgren, Frans. *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*. Avh. Uppsala 2003.
- Lundquist, Lennart. *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900–1920*. Lund 1997.
- Malmer, Elin. *Hemmet vid nationens skola. Väckelsekristendom, värnplikt och soldatmission, ca 1900–1920*. Avh. Stockholm 2013.
- Markkola, Pirjo. Diakonissan mellan det privata och det offentliga. Kvinnlig diakoni i Sverige och Finland 1880–1940. I Janfelt, Monika (red.) *Den privat-offentliga gränsen. Det sociala arbetets strategier i Norden 1860–1940*. Köpenhamn 1999, s. 169–206.
- Martling, Carl Henrik. *Diakon, veniat, assistentpräst? till frågan om den kyrkliga lekmanaförkunnelsen förr och nu*. Prästmötesavhandling. Karlstad 1971.
- Maurits, Alexander. *Den vackra och erkända patriarchalismen. Prästmannaideal och manlighet i den tidiga lundensiska högkyrkligheten, ca 1850–1900* (Ny utg.). Stockholm 2013.
- Mårtenson, David (red.). *Diakoner i kyrkotjänst och samhällsvård. Svenska Diakonförbundet 1906–1956*. Stockholm 1956.
- Norberg, Otto. *Församlingsdiakoni och församlingsdiakoniat. Några tankar framställda som ämne för samtal vid prästmöte i Strängnäs den 30 juni samt den 1 och 2 juli 1903*. Strängnäs 1903.
- Nyberg, Harry. *Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande i kyrkokris: en studie i Nils Lövgrens utveckling 1852–1896/98*. Avh. Uppsala 1975.
- Nykvist, Martin. *Alla mäns prästadöme. Homosocialitet, maskulinitet och religion hos Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund 1918–1978*. Avh. Lund 2019.
- Oftestad, Alf B. *Kirke, felleskap, omsorg. Diakonien historie, IV*. Oslo 2017.
- Pleijel, Hilding. *Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folkskapsstudier*. Stockholm 1951.
- Pleijel, Hilding. *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm 1970.
- Prestjan, Anna. En korsfäst främling på jorden? Prästmanlighet som problem. I Werner, Yvonne Maria (red.) *Kristen manlighet: ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008, s. 161–190.
- Qvarsell, Roger. *Världens idéhistoria*. Stockholm 1991.
- Sidenvall, Erik. Manlighet och mission. *Kyrkohistorisk årsskrift*. 2003, s. 131–138.
- Sjöberg, Knut. *Svenska Diakonanstalten 1898–1923. Minnesskrift*. Stockholm 1923.
- Sjögren, Mikael. Mellan privat och offentligt. Föreningen för Vägörehetens Ordnande i Stockholm kring sekelskiftet 1900. I Janfelt, Monika (red.) *Den privat-offentliga gränsen. Det sociala arbetets strategier i Norden 1860–1940*. Köpenhamn 1999, s. 21–47.
- SFS = Svensk författningssamling 1953:626.
- SOU = Statens offentliga utredningar 1985:48 (Svenska kyrkans gudstjänst).
- Säfström, Lotta. Diakonutbildning och social utbildning. I Wendel, Göran (red.) *Svenska Diakonsällskapet, Stiftelsen Stora Sköndal 1898–1998, 100 år. Jubileumsskrift*. Stora Sköndal 1998, s. 26–31.
- Tergel, Alf. *Från Jesus till moder Teresa*. Stockholm 1973.
- Thidevall, Sven. *Kampen om folkkyrkan. Ett folkkyrkligt reformprograms öden 1928–1932*. Stockholm 2000.

- Tjeder, David. Det manliggörande tvivlet. I Werner, Yvonne Maria (red.) (2008). *Kristen manlighet: ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008. s. 93–118.
- Ullman, Uddo. Prästmötesavhandling. Strängnäs 1891.
- Werner, Yvonne Maria. *Katolsk manlighet. Det antimoderna alternativet – katolska missionärer och lekmän i Skandinavien*. Göteborg: 2014.
- Åberg, Ingrid. Filantropier i aktion. I Taussi Sjöberg, Marja & Vammen, Tinne (red.) *På tröskeln till välfärden: välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*. Stockholm 1995, s. 9–33.
- Årsredovisning för Diakonsällskapet 1948; 1955.

Summary

MEN WHO CARE: MASCULINITY AND AMBITIONS FOR SOCIAL IMPROVEMENT IN MALE DIACONATE IN SWEDEN

The purpose of this article is to understand the new professional role that male diaconate represented within the Church of Sweden and Swedish society. The primary focus of the study is on the first 50 years of the deacon training school, from 1898 to 1948. The article is based on previously unprocessed archival material, periodicals, and prior research. Through the lens of masculinity studies, the analysis explores how the seemingly complex male role within the male caregiving diaconate can be understood from a historical and gender theoretical perspective. The article demonstrates that male diaconate should be understood in the context of the transition from a Lutheran unitary culture and agrarian society to a modern industrial society. At the same time, there was a clear continuity between the organization of the diaconal institution as a home and the Lutheran household concept, which signified a Lutheran masculinity for a new era.